

Αφροδίτη Καψάλη & Μιχάλης Μεντίνης

Ψυχολογίες Συμμόρφωσης

Σημειώσεις πάνω στον ψυχοπολιτικό έλεγχο του μεταναστευτικού

oposito
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	9
Εν είδει προλόγου	11
Εισαγωγή: Τι ψυχολογία και για ποιους/ες;.....	15
1. Η ΜΚΟποίηση της «ψυχολογίας»	21
2. «Αλήτες, Ρουφιάνοι Ψυχολόγοι».....	33
3. «Θέλεις να μου πεις πώς νιώθεις;»	45
4. Αντιδραστική κατάθλιψη: Η περίπτωση του Β.....	51
5. Τροφική διαταραχή: Η περίπτωση του Μ.....	59
6. Μετατραυματική διαταραχή: Η περίπτωση της Α, της Π και του Τ	69
7. Το τραυματικό παρόν	79
8. «Ας περιμένουν οι γυναίκες».....	89
Εν είδει epilόγου: Κρυφά κείμενα και πολιτισμικοί μεσολαβητές	99
Βιβλιογραφία	105
Ευρετήριο	111

Ευχαριστίες

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στις Ελένη Μαχαίρα, Νίκη Κρομμύδα και Ρούζα (Ιωσηφίνα) Αετοπούλου για τη φιλία τους... στα δύσκολα.

Ευχαριστούμε όσους/ες δουλέψαμε μαζί για ένα μεγάλο διάστημα, κάναμε ατελείωτες συζητήσεις για το μεταναστευτικό και την ψυχολογία, συμφωνήσαμε, διαφωνήσαμε, διάβασαν κεφάλαια του βιβλίου, έδωσαν ιδέες, έκαναν προτάσεις και διορθώσεις, και με τον έναν ή τον άλλον τρόπο συνεισέφεραν στο να γίνει αυτό το βιβλίο πραγματικότητα: στους/στις Diba Ayubi, Safdar Hussein, Ali Reza Karimi, Γιώργο Κεσίσογλου, Πάρη Καπανιάρη, Αλέξη Λαμπρίδη, Κωστούλα Μάκη, Γιάννη Μαμάκο, Sina Mousavi, Νίκο Μυλωνά, Στέλα Νακέλλη, Selam Salamawit, Γιάννη Σέλλα, Άννα Τριανταφύλλου, Μυρτώ Ζαχαροπούλου, Άρτεμις Χριστινάκη.

Φυσικά, ένα τεράστιο ευχαριστώ στον αξεπέραστο Marco Abdel, που όπως λέει ο ίδιος: «δεν θα προσκυνήσουμε ποτέ κανέναν και με τίποτα».

Εν είδει προλόγου

Δεν έμαθα την ελευθερία στα κείμενα του Μαρξ.
Την έμαθα στη μιζέρια.

Αλμπέρ Καμύ, *Επικαιρότητες Ι*

Ένας 16χρονος Αφγανός που κρατείται στην πτέρυγα για ασυνόδετους ανήλικους σ' ένα Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης πλησιάζει τη φροντίστρια μιας Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης. Ο πήχης του αριστερού του χεριού είναι γεμάτος ξυραφιές, αυτή τη φορά πιο βαθιές από την προηγούμενη. Είναι πολύ κοινό να κόβουν τα χέρια τους κατά καιρούς οι ανήλικοι στις πτέρυγες. Ο φυσικός πόνος απαλύνει τον ψυχικό πόνο, κι όταν κινδυνεύουν να χάσουν τα όρια του εαυτού τους και του ίδιου τους του σώματος, οι χαρακιές τα επανα-ορίζουν μέσω του πόνου.

«Ταρτζουμάν», λέει στη φροντίστρια, διερμηνέας δηλαδή στα Νταρί. Όταν έρχεται ο διερμηνέας ο ασυνόδετος ξεκινάει: «Θέλω να δω ένα *psychologos*, εδώ είναι φυλακή. Γιατί με κρατούν στη φυλακή; Δεν έχω κάνει κάτι κακό. Είμαι τρεις μήνες εδώ και κανείς δεν μου λέει τίποτα. Θέλω να φύγω, να πάω στη Γερμανία». «Θέλω να δω έναν *psychologos*», επαναλαμβάνει και δείχνει προς τα γραφεία μιας μεγάλης οργάνωσης που παρέχει ιατρική και ψυχοκοινωνική υποστήριξη στο camp.

Η λέξη «ψυχολόγος» είναι η μόνη που λέει στα Ελληνικά, στη γλώσσα του δεν υπάρχει. Η φροντίστρια τον καθησυχάζει· διερευνά λίγο παραπάνω το αίτημά του και τον ρωτάει αν ο λόγος που θέλει να δει ψυχολόγο έχει να κάνει με τις ξυραφιές στο χέρι του. Ο

νεαρός την κοιτάει με απορία: «Όχι, όχι» της απαντάει, «το χέρι μου είναι εντάξει, εγώ για τα χαρτιά μου θέλω να μιλήσω, θέλω να φύγω από εδώ».

Έκοψε αρκετές φορές τα χέρια του και έκανε κάτι ψιλοτσαμπουκάδες στην πτέρυγα, τίποτα σοβαρό. Στον ψυχολόγο η κουβέντα δεν τραβούσε όσες φορές κι αν πήγε, μιλούσαν άλλη «γλώσσα», δεν καταλαβαίνονταν. Εκείνος ένιωθε φυλακισμένος άδικα και ήθελε να φύγει, να πάει να δουλέψει, γι' αυτό είχε έρθει. Ο ψυχολόγος του εξηγούσε πως η δουλειά του δεν είχε να κάνει με τα χαρτιά του, τού έκανε ερωτήσεις για το παρελθόν του μήπως ανακαλύψει κάποια τραυματική εμπειρία και προσπαθούσε να του μάθει να διαχειρίζεται τον εγκλεισμό του, να μην έχει ξεσπάσματα: «Εδώ έχει κανόνες και πρέπει να τους σέβεσαι, αλλιώς δεν θα φύγεις ποτέ», του έλεγε αυστηρά με όλη την αλαζονεία που του έδινε η θέση του και η πειθαρχική αντίληψη που είχε για τον ρόλο του ψυχολόγου. Τελικά τον παρέπεμψε σε ψυχίατρο με ένα σημείωμα που έγραφε πως «παρουσιάζει διαταραχή προσωπικότητας... και τάσεις αυτοτραυματισμού». Ο ψυχίατρος του έγραψε κάτι ηρεμιστικά.

Με τα πολλά, ο νεαρός είχε καταλάβει περίπου τι κάνει ένας ψυχολόγος: «Είναι κάτι σαν αστυνομία αλλά με τα λόγια», έλεγε. Και με αυστηρά τοπογραφικούς όρους αν το σκεφτεί κανείς δεν είχε καθόλου άδικο· τα γραφεία των ψυχολόγων ήταν δίπλα στο Αλλοδαπών, που ήταν δίπλα στις καταγραφές, που ήταν δίπλα στο γραφείο της FRONTEX.

Μερικές μέρες μετά την επίσκεψη στον ψυχίατρο, ο νεαρός καθόταν μπροστά στην κλειδωμένη πόρτα της πτέρυγας. Του άρεσε να στέκεται εκεί και να κοιτάζει τον κόσμο που περνούσε. Είχε γαντζώσει με τα δάκτυλά του το συρματόπλεγμα και φώναζε γελώντας σε όποιον γνώριζε: «My friend, me crazy, doctor said me very crazy, dewana,¹ me take medicine everyday».

Υπάρχουν πολλά πράγματα μέσα σ' αυτό το μικρό περιστατικό με

---

1 Τρελός στα Νταρί.

τα οποία θα καταπιαστούμε στο παρόν βιβλίο: υπάρχει μια άγνωστη λέξη, «psychologos», μια άγνωστη ειδικότητα που οι μετανάστες/στρίες δυσκολεύονται να κατανοήσουν· υπάρχει η αδυναμία κατανόησης της ιστορικο-κοινωνικής συγκρότησης του ψυχισμού και η πειθαρχική επιβολή της ψυχολογίας ως συμμόρφωσης, η ψυχιατρικοποίηση της καταπίεσης, η παθολογικοποίηση της διαμαρτυρίας και του θυμού· υπάρχει το τραυματικό παρόν, οι στρατιωτικοποιημένες συνθήκες κράτησης πίσω από το συρματοπλέγμα.

Υπάρχει όμως και μια άλλη «ψυχολογία», ένα ψυχικό περίσσειμα που δεν καθυποτάσσεται, που δεν το παραλύει ο φόβος, που παραμένει πάντα απροσάρμοστο, απειθάρχητο, ασυμμόρφωτο και εξεγέρσιμο. Όπως ανέφεραν οι φροντιστές της πτέρυγας, ο ασυνόδευτος δεν πήρε ποτέ ούτε ένα από τα χάπια που του είχε γράψει ο ψυχίατρος. Παρά τις επίμονες προσπάθειές τους να τον πείσουν πως θα του έκαναν καλό, εκείνος αρνούταν: «Me no medicine, me no crazy, me want to go to Germany, no crazy». Δεν ξαναζήτησε ποτέ να δει ψυχολόγο.

Το βιβλίο αυτό είναι αφιερωμένο σ' αυτόν τον 16χρονο Αφγανό... και σ' όλους σαν κι αυτόν.

Εισαγωγή

Τι ψυχολογία και για ποιους/ες;

Αλλά μια ψυχολογία της απελευθέρωσης προϋποθέτει, πρώτα απ' όλα, την απελευθέρωση της ψυχολογίας, κι αυτή η απελευθέρωση θα έρθει μόνο όταν η πράξη της ψυχολογίας θα είναι αφοσιωμένη στα βάσανα και τις ελπίδες των ανθρώπων...

Ignacio Martín-Baró, *Hacia una psicología de la liberación*

Σ' ένα κείμενο με τίτλο «On Desert Islands» (Ερημοί νήσοι), ο Ζιλ Ντελέζ [Gille Deleuze] συζητάει την παρουσία του Ροβινσώνα Κρούσου πάνω στο νησί όπου ναυαγεί. Ο ήρωας του Νταφόε, εξηγεί ο Ντελέζ, δεν εφευρίσκει τίποτα πάνω στο νησί, ό, τι χρησιμοποιεί το παίρνει έτοιμο από το πλοίο. Αντί να ανασκευάσει ολόκληρο τον κόσμο από το νησί και πάνω στο νερό, εκείνος επιλέγει να θεμελιώσει στο νησί την αστική καθημερινή ζωή χρησιμοποιώντας ένα απόθεμα κεφαλαίου. Ο Ροβινσώνας αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια να εξημερωθεί το νησί, να μετατραπούν οι πόροι του σε πηγή κέρδους, και το πιο σημαντικό, να τιθασευτεί η κανιβαλική του συνείδηση μέσω μιας διαδικασίας αποικιοκρατικού επιπολιτισμού.²

Αυτό δεν συμβαίνει και με την ψυχολογία σήμερα στα νησιά με τους/τις μετανάστες/στρίες; Παρά το γεγονός ότι έχουν «ναυαγήσει» σ' έναν άγνωστο κόσμο, πολλοί/ές ψυχολόγοι συνεχίζουν να φέρνουν έτοιμα τα υλικά και τα εργαλεία τους (θεωρίες, μεθόδους,

---

2 Deleuze, 2004 [1953-1974].

διαγνωστικά κριτήρια κ.τ.λ.) από «κάπου αλλού», θεμελιώνοντας και ισχυροποιώντας την κανονιστική λογική ενός οικουμενικού υποκειμένου πέρα από πολιτισμικές και ταξικές διαφορές, αλλά και συμβάλλοντας στο να καθίστανται οι μετανάστες/στρίες διαχειρίσιμες «γυμνές ψυχές».³

Αυτό δεν ζητούν (και επιβάλλουν) οι διάφορες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (εφεξής και ΜΚΟ) και φορείς από τους ψυχολόγους που προσλαμβάνουν στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (εφεξής και ΚΥΤ) και τις διάφορες δομές «φιλοξενίας»: να διευκολύνουν τις αρχές στον προσδιορισμό ηλικίας των ανήλικων μεταναστών/στριών μέσω της αξιολόγησης της «ψυχολογικής ωριμότητας» να μετουσιώσουν τον θυμό του εγκλωβισμού σε «ατομική κρίση» προκειμένου να τον καταστήσουν αντικείμενο ψυχολογικής διαχείρισης· να παθολογικοποιούν κάθε διαφορετική συμπεριφορά παραδίνοντας χιλιάδες ανθρώπους στα ψυχοφάρμακα· να εκπαιδεύουν τους/τις μετανάστες/στρίες στην «ανθεκτικότητα» ώστε να αντέχουν αδιαμαρτύρητα τη σκληρή πραγματικότητα, το τραυματικό παρόν...⁴

Θα γίνουμε πιο συγκεκριμένοι: η ψυχολογία, όπως εφαρμόζεται σήμερα στα ΚΥΤ και σε αρκετές δομές της περιφέρειάς τους, δεν είναι παρά μια τεχνολογία ελέγχου και ψυχοπολιτικής διαχείρισης της ζωής -όσο καλές κι αν είναι οι προθέσεις των ατόμων που την (εξ)ασκούν. Η ψυχολογία όπως εφαρμόζεται, κυρίως από νεαρούς/ές ψυχολόγους, αντανακλά και αναδεικνύει τον βασιανιστικό συντηρητισμό και τα θεωρητικά αδιέξοδα της καθεστηκίας πανεπιστημιακής ψυχολογίας και της συνέργειάς της με τις τεχνολογίες έλεγχου του κράτους.

3 Αν η «γυμνή ζωή» στην οποία αναφέρεται ο Τζόρτζιο Αγκάμπεν (βλ. Agamben, 2016) είναι το αντικείμενο της βιοπολιτικής, η «γυμνή ψυχή» δεν είναι παρά το απόλυτο αποτέλεσμα αλλά και αντικείμενο της ψυχοπολιτικής. Βλ. επίσης κεφάλαια 1 και 7.

4 Η έννοια της «ανθεκτικότητας» (resilience), που θεωρείται από πολλούς ψυχολόγους ως η επιτομή της ψ-παρέμβασης σε περιβάλλοντα ανθρωπιστικής κρίσης, είναι μία από τις κύριες ψυχοτεχνικές μέσω των οποίων ο νεοφιλελευθερισμός επιχειρεί να αναδιարθρώσει στις μέρες μας τον ψυχισμό ως έναν παθητικό (αλλά ανθεκτικό) αποδέκτη των όσων συμβαίνουν. Πα μία κριτική της έννοιας της ανθεκτικότητας βλ. Neocleus, 2013.

Ο Ντελέζ μας προσκαλεί να δούμε τι θα σήμαινε όχι να μένουμε πάνω στο νησί και να επιβαλλόμαστε σε αυτό με ξένα εργαλεία, αλλά να ζούμε *με* το νησί· να ζούμε δηλαδή μια ζωή δυσδιάκριτη και αδιαχώριστη από τα χαρακτηριστικά του, μία δημιουργική διαδικασία μέσω της οποίας το νησί αποκτά μία δυναμική εικόνα του εαυτού του, μία συνείδηση της κίνησης που το παράγει. Με τον τρόπο αυτόν το νησί θα ήταν το όνειρο των ανθρώπων και οι άνθρωποι η συνείδηση του νησιού.⁵

Η λογική του βιβλίου

Το παρόν βιβλίο αποτελεί μια προσπάθεια (περιορισμένη και ελλιπή, αναμφισβήτητα) να μάθουμε από το «νησί» να χρησιμοποιήσουμε τους πόρους που μας παρέχει για να αντιμετωπίσουμε την προσπάθεια της ψυχολογίας να επιβληθεί πάνω σ' αυτό, και να διερευνήσουμε τι μπορεί να σημαίνει να κάνουμε «ψυχολογία» *με* το νησί, να ανασκευάζουμε τον κόσμο *από* το νησί... και πάνω στο νερό. Για τον λόγο αυτόν δεν θα προβούμε σε εκτεταμένες θεωρητικές αναλύσεις και αφηρημένη κριτική, αλλά θα βασίσουμε τη συζήτησή μας σε πραγματικά περιστατικά.⁶

Οι σκέψεις που θα παρουσιάσουμε στα κεφάλαια που ακολουθούν είναι αποτέλεσμα έρευνας που πραγματοποιήσαμε σε διάφορα ΚΥΤ, κυρίως αυτό της Μόριας στη Μυτιλήνη, καθώς και κέντρα και δομές «φιλοξενίας» (ενηλίκων και ανηλίκων) την περίοδο Σεπτέμβριος 2016-Απρίλιος 2018. Προκειμένου να αποφύγουμε να εκθέσουμε και να στοχοποιήσουμε πρόσωπα έχουμε, όπου χρειάζεται, αποφύγει να προσδιορίσουμε σε ποιά ΚΥΤ και οργανώσεις αναφερόμαστε, διατηρώντας συχνά μια απροσδιοριστία και ασάφεια στις διατυπώσεις μας ως προς τους χρόνους και τις ακριβείς τοποθεσίες των όσων αναφέρουμε. Μεθοδολογικά αντλήσαμε το υλικό μας

5 Deleuze, 2004 [1953-1974].

6 Βλ. κυρίως τα κεφάλαια 3, 4, 5, και 6.

από συμμετοχική παρατήρηση (ως εργαζόμενοι) σε ΚΥΤ και δομές φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων, από συνεδρίες με μετανάστες/στρίες, καθημερινές συζητήσεις τόσο με μετανάστες/στρίες όσο και εργαζόμενους/ες σε ΜΚΟ/οργανισμούς, καθώς και ανάλυση σχετικών εγγράφων και έντυπου υλικού.

Το βιβλίο αποτελεί μια σειρά από σημειώσεις που εκτυλίσσονται πάνω σε τέσσερις βασικούς άξονες: α) την κριτική της ψυχολογίας ως τεχνολογίας ψυχοπολιτικού ελέγχου· β) την κριτική στη λογική ενός οικουμενικού ψυχολογικού υποκειμένου, με την παράλληλη ανάδειξη της ιστορικο-κοινωνικής συγκρότησης του ψυχισμού· γ) την ανάλυση των ψυχοπαθογενών συνθηκών διαμονής στα ΚΥΤ, αυτό που ονομάζουμε «τραυματικό παρόν»· και δ) την ανάγκη για διαμόρφωση μιας χειραφετικής ψυχολογίας κριτικής συνείδησης – κάτι που διαπερνά ολόκληρο το βιβλίο με ποικίλους τρόπους.

Είναι σημαντικό να καταστήσουμε σαφές πως δεν έχουμε καμία αξίωση σε μια καθολική «αλήθεια», ούτε ισχυριζόμαστε πως η ανάλυσή μας αντιπροσωπεύει την ολότητα της μεταναστευτικής πραγματικότητας. Οι συνθήκες και οι καταστάσεις διαφέρουν από μέρος σε μέρος, από οργάνωση σε οργάνωση, από ΚΥΤ σε ΚΥΤ, και οι διπολισμοί στους οποίους συχνά προβαίνουμε δεν συναντώνται πάντα στην καθημερινότητα ως καθαρές και διακριτές αντιθέσεις. Η πραγματικότητα είναι σύνθετη, πολυδιάστατη, και οι ισχυρές ιδεολογικές τάσεις και πρακτικές συμμόρφωσης, διαχείρισης και ελέγχου διαπλέκονται συμφυρματικά με πράξεις υψηλού ανθρωπισμού, αφοσίωσης, κριτικής/ριζοσπαστικής σκέψης και αντίστασης. Έχουμε επιλέξει να σκιαγραφήσουμε μία από τις μελανότερες πτυχές της πραγματικότητας που αφορά τον ρόλο της ψυχολογίας και των ΜΚΟ πιστεύοντας πως είναι ακριβώς οι ακραίες τάσεις και μορφές που μας δίνουν πρόσβαση στην ουσία των προβλημάτων.

Τέλος, είναι απαραίτητο να προβούμε σε μια σύντομη αναστοχαστική διευκρίνιση σχετικά με τη θέση από την οποία γράφουμε. Ως εργαζόμενοι σε ΚΥΤ και δομές φιλοξενίας βρεθήκαμε και εμείς οι ίδιοι, πολύ συχνά, μπερδεμένοι και εγκλωβισμένοι μέσα στις

σχέσεις εξουσίας που περιγράφουμε στο βιβλίο, αντιμετωπίσαμε τα αδιέξοδα της μεταναστευτικής πολιτικής αλλά και της σκέψης μας, κάναμε λάθη και προβληματιστήκαμε πάνω στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση και στον ρόλο των ψ-ειδικών και των κοινωνικών επιστημόνων γενικότερα. Έτσι, η κριτική του βιβλίου και οι ιδέες που διατυπώνονται δεν κατευθύνονται επικριτικά σε κάποιους «κακούς» ψυχολόγους «εκεί έξω»· αντίθετα, αποτελούν πρωτίστως μία πράξη κριτικού αναστοχασμού πάνω στον δικό μας ρόλο και κατ' επέκταση στον ρόλο της ψυχολογίας και των άλλων κοινωνικών επιστημών.

Τελικός στόχος του βιβλίου είναι η παράθεση μιας κριτικής οπτικής που θα αναμοχλεύσει την αδρανή συζήτηση για τον ρόλο της «ψυχολογίας» στο πλαίσιο του μεταναστευτικού και θα θέσει επί τάπητος ένα διττό και πολύ ουσιαστικό ερώτημα: «Τι ψυχολογία κάνουμε και για ποιους/ες την κάνουμε;».

